

Makale türü / Article type: Araştırma / Research

Cumhuriyet Döneminde Hakkari’de Sağlık (1923-1960)

Health in Hakkari at Republic Period (1923-1960)

Dr. Özden Özgen

Van Büyükşehir Belediyesi İnsan Kaynakları ve Eğitim Dairesi Başkanlığı, Bordro
ve Tahakkuk Şube Müdürü, ataduru9909@gmail.com

Özet

Bu makalede 1923 ve 1960 yılları arasında Tek Parti ile Demokrat Parti dönemlerinde Hakkari’deki sağlık teşkilatlanması ve halkın yaşadığı sağlık sorunları yer almaktadır. Halkın sağlık sorunları karşısında yaşadığı zorlukların neler olduğu ve devletin bu sorunları çözmek için gerçekleştirdiği yatırımlar açıklanmıştır. Makalenin hazırlanmasında özellikle arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Makalenin ulaştığı nihai sonuç; Tek Parti dönemine kıyasla Demokrat Parti döneminde Hakkari’de sağlık yapılanmasına önem verilmesine rağmen sağlık teşkilatlanmasının her iki dönemde de gerçekleştirilemediği ve halkın sağlık sorunlarını devamlı yaşadığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Aşı, Hastalık, Hekim.

JEL Sınıflandırması:

Abstract

In this article between 1923 and 1960 years at the period of one-party government and democrat party medical department and health problems that people faced take part in Hakkari. which kind of difficulties that people lived against the medical issues and for solving these problems investments fulfilled by state has been asserted. To prepare this article archive documents, vernacular publication and subsidiary sources exploited. The final outcome of this article is in the direction of in comparison with one-party period although making a point of medical structure at Hakkari at democrat party period the medical department couldn't fulfilled at two period and people always lived health problems.

Keywords: Health, Vaccine, Disease, Doctor.

JEL Classification: I13, I14, I15, I18

GİRİŞ

Hakkari'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uzun yıllar süresince doğru düzgün bir sağlık teşkilatı yoktu (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, IV, 3, 25, 4.5.1942: 12). Salgın hastalıklardan sıtma, verem ve özellikle çiçek hastalıkları ölümlere ve sakat kalmalara sebep oluyordu. Hakkari'nin doğunun en uzak noktasında olması, ulaşımında yaşanan sıkıntılar ve devletin de uzun yıllar buraları ihmal etmesi Hakkari'lerin hiç kavuşamadığı modern tıp imkanlarına alternatif olarak kendi kendilerine yetebilecekleri arayışlar içerisine girmelerine yol açmıştır. Hastalıkların tedavisinde kullanılan hiçte bilimsel olmayan alternatif uygulamalar iyi neticeler vermemiş aksine insanların sağlıklarını hatta hayatlarını kaybetmelerine neden olmuştur. Sağlık hizmetlerinin tam anlamıyla yürütülemediği Hakkari'de alternatif uygulamalar günümüzde de halen başvurulan yöntemlerdendir.

1. HAKKARİ'NİN SAĞLIK DURUMU

Hakkari'de sağlık teşkilatı tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Merkez ilçesi ile Yüksekova ve Beytüşşebap ilçelerinde hükümet tabipliği ve merkezde Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü teşkilatı mevcut ise de tayin edilen doktorlar gelmiyordu. Bunlardan mecburi hizmete tabi olanlarda yurt ücretini vererek çekilmelerinden dolayı doktorsuz kalınıyordu. Seyyar ve sabit sağlık memurlarının bulunmaması da durumu son derece güçleştiriyordu. Bu yüzden halkın ve memurların sıhhi durumları tehlike içindeydi. Salgın hastalıkların meydana gelmesinde müdahale edecek bir teşkilat olmamasından dolayı bunların önlenmesine imkân yoktu. Çiçek aşısı senelerden beri vatandaşlara uygulanmadı. Halk uyuzdan son derece mustarıptı. Sıtma da çok fazla tahribat yapmıştı. İlaçsızlık ve doktorsuzluk ilin en büyük dertlerinin başında geliyordu. Teşkilatsızlık ve halkın sağlık ile ilgili en basit esasları dahi bilmemesi nedeniyle en çok rastlanan doğumla ölüm olayları baş başa gidiyordu (BCA, 195: 66).

Tertemiz ve muhteşem bir havanın olduğu bu bölgede, salgın hastalıklar ve sakatlıklar Hakkari'nin tüm ilçe ve köylerinde görülebiliyordu. Mesela 1940'lı yılların sonlarına doğru Hakkari'de sıtma % 8-10, Dez köyünde % 20-25 seviyelerindeydi. Cilo Dağı'nın kuzeyinde Gever (Yüksekova) ovasının batı kenarındaki sırtlarda 2.000 metreden yüksek bir

yerde bulunan 30 kadar nüfuslu ve üç hanelik Şatah köyünde kör, topal, egzamal, kel olmak üzere 12 kişi vardı. Bu çevrede körlük zaman zaman beliren çiçek hastalığı yüzünden oluyordu. Bölgede kör olma ve ölümlere yol açan çiçek hastalığına karşı aşı uygulamasına 1936 yılında tesadüf edilmektedir. Çiçek aşısının yeterli miktarda olmaması nedeniyle kör olma sayısında artışlar yaşanıyordu (İzbrak, 1951: 55; Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 361).

Topal, çolak gibi sonradan gelme vücut noksanlıkları ise başlangıçtaki ufak bir arızanın giderilmesine yarayacak ilaç ve hekimin yokluğundan ileri geliyordu. Kel olmalarının sebebi ise, temiz içme ve kullanma suyunun olmaması ve halkın temizlenememesinden kaynaklanıyordu (İzbrak, 1951: 55). Çölemerik, Beytüşşebap kazalarında kaplıcalar olmasına rağmen kullanan çok azdı (Ünver, 75, 1938: 59).

Kasabalar bile pislik ve sıhhi yönden mahrum bir haldeydi (Pehlivanlı, 443). Hakkari'de sadece 4 köyünde hela varken 130 köyünde hela yoktu. Pis sular ortalık yerlere bırakılıyordu (Köy Envanter Etüdülerine Göre Hakkâri, 1969: 134). Şehirde umumi tuvaletin olmaması şehrin çok pis kokmasına ve zararlı haşerelerin çoğalmasına sebebiyet veriyordu (Hakkâri, 16 Mart 1962:1). Pis suların içme suyuna karışması sonucu tifo hastalığının görüldüğü Şemdinli ilçesinin Bay köyünde 11 kişi ölmüş, 70-80 kişi ise hasta olarak yatmaktaydı (Hakkâri, 9 Şubat 1962: 1).

1932 ve 1933 yıllarında yolların karla kaplı olması ve sebze, limon ve meyve gibi vitaminli maddelerin gelmemesi nedeniyle Gever (Yüksekova) kasabasında bulunan Altıncı Hudut Muhafaza Taburu ile Başkale'deki 5'inci Hudut Taburunda iskorpit hastalığı görüldü. Bu hastalığın başka birliklere yayılmasını önlemek ve yok etmek için ihtiyaç duyulan maddelerin 7 Mayıs 1932 tarihinde (BCA, 35) ve 1933 Nisan ayında İran'dan getirilmesine izin verildi (BCA, 26).

1939 senesinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sıtma ilaçlarının ihtiyacı karşılayacak şekilde temin ve tedarik edilememesi ve mevcut stokların bitmesi yüzünden memleketin muhtelif yerlerinde muhtelif şiddette sıtma epidemeleri baş gösterdi (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 3, 10,

23.12.1959: 1). Çukurca nahiyesinde ve Beytüşşebap'ta fazla miktarda trahom görülmekle birlikte salgın sıtma hastalığı da ortaya çıktı (BCA, 856: 53; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, X, 3, 17, 20.2.1957: 305). Haziran ayından itibaren sıcaklıkların artmasıyla bu bölgede sıtma hastalığı yaygın bir hal alıyordu (Mayewski, 1914: 43). Bu bölgeye sıtma ise Suriye ve Irak'tan girmektedir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 3, 10, 23.12.1959: 447). Hakkari Halkevi Dil-Edebiyat Şubesi 1942 yılında, bölgede görülen sıtma hastalığının tanıtılması ve gereken önlemlerin alınması kapsamında vatandaşlara kültür geceleri düzenledi (BCA, 856: 53).

En ilkel toplumlara has olan cüzam hastalığının Anadolu'da da var olması çok üzüntü verici bir durumdu (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 3, 12, 26.2.1960: 736). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ 1941-1950 yılları arasında hastanelerde tedavi gören cüzamlı hasta sayısını; Kars, Ağrı, Van, Tunceli, Bingöl, Maraş illerinde yüzde 0.02, Erzurum, Bitlis, Elazığ, Malatya ve Hatay'da % 0.01, Hakkari, Çoruh, Muş, Siirt, Mardin, Diyarbakır, Erzincan, Amasya, Sivas, Kayseri, Antep, İçel ve Afyon'da % 0.001 olarak vermektedir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 4, 15.1.1951: 206; Ayın Tarihi, 206, 1951: 49; Ünver, 74, 1937: 26; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 1, 1, 10.1.1958: 454). Van ve Hakkari bölgelerinde 1962 senesinde Başkale, Yüksekova, Çukurca ve Şemdinli bölgelerinde dört binden fazla cüzam hastası tespit edildi (Van Ekspres, 20 Aralık 1962: 1).

Bütün vilayette hastalıklarla mücadele edecek tabip, eczacı ve eczane yoktu. Memurlar bu ihtiyaçlarını eğer bulunuyorsa sadece askeri tabipten temin edebiliyorlardı (Pehlivanlı, 443). Doktorlar ve hemşireler Hakkari'ye gelmemenin çözüm yollarını arıyor gelenler ise değişik gerekçelerle Hakkari'den kaçıyorlardı (BCA, 15). Ordu vilayeti merkez Hükümet Tabibi Dr. İbrahim Namık Bey, Memurin Kanununun 37'nci maddesine göre üçüncü sınıf olarak 45 lira maaşla 15 Kasım 1930 tarihinde Hakkari Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne tayin edilmesine rağmen (BCA, 34) bu görevi kabul etmeyerek 7 Ocak 1931 tarihinde istifa etti (BCA, 1).

Erzincan Vilayeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Vasfi Öztelli de ikinci sınıf olarak 55 lira maaşla Hakkari vilayetine Sıhhat ve İçtimai

Muavenet Müdürlüğüne tayin edildi (BCA, 7) fakat 9 Mayıs 1936’da istifa etti (T.C. Resmi Gazete, 16.5.1936: 6449).

Hakkari’de sağlık merkezinde hekim bulmak çok zordu (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 1, 2, 27.2.1958: 958; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, I, 1, 2, 7.2.1962: 316). 1959 yılında Hakkari’ye tayin edilen 6 hekimden hiçbiri vazifeyi kabul etmedi (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 3, 12, 19.2.1960: 315). Şark bölgesinden yetişmiş doktorlar dahi kendi bölgelerinde çalışmak istemiyorlardı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 2, 15, 16.5.1952: 255).

Hakkari’de yeterli sayıda doktor olmadığı gibi bulunabilen doktora ise vekaletle olmak üzere çok görev veriliyordu. Hükümet Tabibi Orhan Gülerman’da Sağlık Müdürlüğüne, Sağlık Merkezine ve Verem Savaş Dispanserine vekaleten bakıyordu ve görev yoğunluğundan dolayı bu doktor da istifa etti (Hakkâri, 14 Ağustos 1961: 1). Gerek istifalarla gerekse ilgisizlikten dolayı sağlık müdürleri uzun zamandan beri halkı ihmal etmişti (BCA, 856: 99).

Hakkari merkez kaza dâhil olmak üzere 5 ilçede ebe yoktu. Bir hafta gibi bir zaman diliminde iki kadın doğum esnasında öldü. Bu sağlık merkezlerine acele ebe tayin edilmesi gerekiyordu fakat bu kazalara atanan ebeler bir şekilde yolunu bulup Hakkari’den kaçıyorlardı (Hakkâri, 8 Aralık 1961: 1) ya da Hakkari merkezden ilçelere, köylere gitmek istemiyorlardı (Hakkâri, 16 Temmuz 1962: 1).

Halkın doktordan ve hastaneden mahrum olması, hastalıklarına şifa bulmak için alternatif tıptan faydalanmalarına ve koca karı ilaçlarını kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Özellikle kırık ve çıkık hastalıklarında danışılan yaşlı insanların uyguladığı tedavi yöntemleri halktan bazılarının sakat kalmalarına neden olmuştur. Yörede tedavi için başvuru modern doktorlar dışında iki ana grup, hekimler ile şeyhler ya da meleler yani imamlardı.

Hekimler, farklı şekillerde yetişmiş, değişik uzmanlık alanlarına sahip olup bazıları büyük bir isim yapmıştı. Hekimlerin bazıları, cildiye ve iç hastalıklar konusunda “uzmanlaşmıştı” ve şifalı otlarla tedavi yapıyorlardı. Bir başka grup ise, çıkıkçı yani cebar denilen hekimlerdi. Üçüncü grubu ise dişçiler oluştururdu. Birinci grup hekimlerin daha bilgili oldukları, “tabiatın ilmini” hatmettikleri düşünülürdü. Bu bilgiler, genellikle birinci dereceden akrabalara aktarılır, anne ya da baba kızına ya da oğluna mesleğin inceliklerini öğretirdi. Hekim bildiklerini herkese söylemez, kullandığı otların, çiçeklerin, köklerin neler olduğunu, ilaçlarını nasıl hazırladığını ya da hangi hastalık için hangi otun kullanılacağını birer sır olarak saklardı (Heckmann, 2002: 115).

Dişçiler, modern dişçilik eğitimi almaz, bu işin eski ustaları tarafından yetiştirilirdi. Bunlar, ellerinde aletleri, köy köy dolaşır ve çoğu zaman diş çekmenin ya da altın takma diş yapmanın yanı sıra sünnet, berberlik gibi başka türden işler de yaparlardı. En ünlü dişçiler genellikle Siirtliydi, bunlar yaz aylarında düzenli olarak dağ köylerini dolaşırdı.

Hekim olmayan ama danışılan insanlar da vardı. Bunlar yaşlı kadınlardı. Hafif cilt hastalıkları, çocuk hastalıkları, incinen bir kolun tedavisi gibi konularda bu yaşlı kadınlara danışılırdı. Bu yaşlı kadınların bilgisizce uygulamaları sonucunda çoğu insan sakat kalırdı.

Bölgede yeterli ebe olmadığı için doğumları yaşlı kadınlar yaptırırlardı. Bunun sonucu olarak bebek ölümleri hayli fazlaydı. Köy çocuklarının birçoğu cahil ebelerin ve annelerin çocuk bakımı bilgisizliğinden yahut da hekimsizlikten daha ilk yaşlarda ölüp gidiyordu (Aydın Tarihi, 157, Aralık 1946: 145; Tezcan, 1969: 153). Komplikasyonlar karşısında ne yapacağını bilemeyen yaşlı kadınlar anne ile birlikte bebeğin sağlığını tehlikeye atıyorlardı (Heckmann, 2002: 116). Hakkari’de kadın doğum evi de olmadığı için kadın ölümlerinin yüzde ellisinden fazlası doğumlarda meydana geliyordu (BCA 195: 55).

Şeyhler, seyyidler ve meleler gibi din adamlarına da hastalıkları iyileştirmeleri için başvurulurdu. Bu kişilerin batını güçlerle hastalara şifa verdiklerine inanılırdı. Şifa bulmak için yapılan en pratik yol ise muska yazmaktı (Heckmann, 2002: 117).

1927, 1945 ve 1955 yıllarında nüfus sayımlarında Hakkari'deki maluliyet durumu detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 1. 1927 Yılı Nüfus Sayımında Maluliyetlik Durumu

İlçeler	Cinsiyet	1927 Yılı İtibariyle Maluliyet Durumu						
		Maluliyetsiz	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak	Kambur	Sair Maluliyetler
Hakkari	Erkek	3.791	8	12	8	1	3	33
	Kadın	3.401	4	1	2	-	1	8
Beytüşşebap	Erkek	3.502	1	1	1	-	-	-
	Kadın	3.518	-	1	-	-	-	-
Gevar	Erkek	1.729	4	1	4	2	-	13
	Kadın	1.447	4	1	2	-	-	2
Şemdinan	Erkek	903	6	1	-	-	-	14
	Kadın	678	3	-	2	-	-	8
YEKUN	Erkek	9.925	19	15	13	3	3	60
	Kadın	9.044	11	3	6	-	1	18
UMUMİ YEKUN		18.969	30	18	19	3	4	78

Kaynak: (28 Teşrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 217)

1927 yılı nüfus sayımında maluliyet oranı düşük olmakla birlikte kör insan sayısı diğer maluliyetlere göre fazladır (28 Teşrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, 1929: 217).

Tablo 2. 1945 Yılı Nüfus Sayımında Maluliyetlik Durumu

Cinsiyet	Sağlam Nüfus	1945 Yılı İtibariyle Maluliyetlik Durumu												
		Kör		Bir-Kolu Çolak	İki Kolu Çolak	Bir Ayağı Topal	İki Ayağı Topal	Sağır-Dilsiz	Kambur	Kötürüm	Müteaddit	Sair Sakatlıklar	Toplam	Genel Toplam
Doğumda	Sonradan													
E	1.146	-	6	-	-	2	-	-	-	-	-	-	8	1.154

Çölemerik-Şehir

Cinsiyet	Sağlam Nüfus	1945 Yılı İtibariyle Maluliyetlik Durumu											Genel Toplam	
		Kör		Bir Kolu Çolak	İki Kolu Çolak	Bir Ayığı Topal	İki Ayığı Topal	Sağır-Dilsiz	Kambur	Kötürüm	Müteaddit	Sair Sakatlıklar		Toplam
		Doğumda	Sonradan											
K	986	1	1	1	-	-	-	-	1	-	1	-	5	2.145991
T	2.132	1	7	1	-	2	-	-	1	-	1	-	13	
Merkez İlçesi Bucak ve Köyleri														
E	5.010	-	16	8	1	25	3	8	1	-	2	-	64	9.8074.7335.074
K	4.689	4	16	1	-	19	1	-	2	-	1	-	44	
T	9.699	4	32	9	1	44	4	8	3	-	3	-	108	
Beytüşşebap-Şehir														
E	391	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	746 392
K	354	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
T	745	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
Beytüşşebap Bucak ve Köyleri														
E	6.103	3	29	1	-	12	-	8	-	1	1	-	55	12.1185.960 6.158
K	5.912	1	33	1	-	8	1	3	1	-	-	-	48	
T	12.015	4	62	2	-	20	1	11	1	1	1	-	103	
Şemdinli-Şehir														
E	395	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2	554 397
K	157	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
T	552	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	2	
Şemdinli Bucak ve Köyleri														

Cinsiyet	Sağlam Nüfus	1945 Yılı İtibariyle Maluliyetlik Durumu											Genel Toplam	
		Kör		Bir Kolu Çolak	İki Kolu Çolak	Bir Ayığı Topal	İki Ayığı Topal	Sağır-Dilsiz	Kambur	Kötürüm	Müteaddit	Sair Sakatlıklar		Toplam
		Doğumda	Sonradan											
E	1.484	-	3	3	-	4	-	4	-	-	-	-	14	3.0941.5961.498
K	1.591	-	-	-	-	3	-	2	-	-	-	-	5	
T	3.075	-	3	3	-	7	-	6	-	-	-	-	19	
Yüksekova-Şehir														
E	744	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1.212466
K	463	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
T	1.207	1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	
Yüksekova Bucak ve Köyleri														
E	2.749	2	17	2	-	9	1	1	-	-	1	-	33	5.4482.6662.782
K	2.652	-	11	-	-	2	-	1	-	-	-	-	14	
T	5.401	2	28	2	-	11	1	2	-	-	1	-	47	
Genel Toplam														
E	18.022	6	71	15	1	54	4	22	1	1	4	-	179	35.12416.92318.201
K	16.804	6	64	3	-	32	2	6	4	-	2	-	119	
T	34.826	12	135	18	1	86	6	28	5	1	6	-	298	

Kaynak: (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, 1950: 6-7)

1945 yılındaki nüfus sayımında da sonradan kör olma sayısında artış vardır. Özellikle Çölemerik, Beytüşşebap ve Yüksekova bucak ve köylerinde sonradan kör olma sayısının artmasının sebebi ise çiçek aşısının yeterli sayıda yapılamayıdır (21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, 1950: 6-7). Esasında senelerden beri çiçek aşısı halka uygulanmamıştı (BCA, 195: 66). Bu yüzden

çocuklardan 15 yaşına kadar olanlar arasında % 85 veya % 90 miktarı çiçek tahribatına maruz kalmıştı (BCA, 856: 99; Özsarı ve Varlık, 2009).

Tablo 3. 1955 Yılı Erkek Nüfus Maluliyetlik Durumu

Çolak	Kambur	Bir Gözü Kör	İki Gözü Kör	Kötürüm	Sağır	Sağır ve Dilsiz	Topal	Müteaddit	Meçhul	Toplam
64	3	208	77	5	20	12	149	10	3	556

Kaynak: (23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 67, 1961: 371-373)

Tablo 4. 1955 Yılı Kadın Nüfus Maluliyetlik Durumu

Çolak	Kambur	Bir Gözü Kör	İki Gözü Kör	Kötürüm	Sağır	Sağır ve Dilsiz	Topal	Müteaddit	Meçhul	Toplam
18	1	136	85	2	8	10	94	8	2	364

Kaynak: (23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 67, 1961: 371-373)

1955 yılında gözleri kör ve total olanların sayısı diğer maluliyetlere göre fazladır. 1945 yılına göre bu oranlarda artış söz konusudur. Devletin Hakkari'deki ilk sağlık teşkilatlanması 1936 yılında açılan Çölemerik merkezdeki beş yataklı muayene ve tedavi merkezidir (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 361).

1940'lı yılların sonlarına doğru sağlık alanında önemli gelişmeler sağlandı. 1949 ve 1950 yıllarında Doğu kalkınması ödenekleriyle sağlık tesislerinin inşasıyla ilgili olarak 1949'da Hakkari, Akçakale, Nusaybin, Özalp ve Doğubeyazıt'ta birer sağlık merkezinin inşasına başlandı (Ayın Tarihi, 198, Mayıs 1950: 41; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VIII, 3, 19, 9.5.1949: 289; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VIII, 4, 24, 23.2.1950: 1083) ve 1950 yılında bitmesi hedeflendi (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VIII, 4, 24, 21.2.1950: 956; Ayın Tarihi, 185, Nisan 1949: 85).

1950 yılındaki seçim faaliyetleri ve sonuçları birçok yerde sağlık tesislerinin açılmasına sebep oldu (İller ve Belediyeler Dergisi, 56, Mayıs

1950: 69; Ayın Tarihi, 204, Kasım 1950: 42). Hakkari Çölemerik'te 5 yataklı muayene ve tedavi evi 1951 yılında hizmete açıldı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 4, 17.1.1951: 259; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 5, 26.2.1951: 944; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 6, 18.4.1951: 217). Van'da 1950 Mayısından sonra elli yataklı devlet hastanesinin inşasına başlandı (Ayın Tarihi, 209, Nisan 1951: 65; BCA, 454).

Motorlu seyyar üç sahra hastanesi 1949 yılında Urfa, Mardin, Van, Ağrı ve Siirt illeri (Ayın Tarihi, 198, Mayıs 1950: 41) ile Hakkari'nin merkez, Yüksekova ve Şemdinli ilçelerinin sağlık taramasını yaptı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VIII, 4, 24, 23.2.1950: 1083). Yine 8 Mayıs 1950 tarihinde 3 seyyar sağlık ekibi Ankara'dan Doğu illerine hareket etti. Ekiplerden biri Ağrı, Van, Hakkari, ikincisi Bingöl, Bitlis, Muş; üçüncüsü Siirt, Mardin, Urfa illerinin sağlık kontrollerini yaptı. Her ekip 4 doktor 15 sağlık memurundan teşekküldü. Bütün bu çalışmalara rağmen bu gelip geçici durumların halka faydası yoktu (İller ve Belediyeler Dergisi, 56, Mayıs 1950: 69; Ayın Tarihi, 204, Kasım 1950: 42; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 2, 13.11.1950: 47).

1952 yılı itibariyle Hakkari merkezdeki dispanserin yatak sayısı 10'a çıkarıldı. (İstatistik Yıllığı 1953, 21: 185). 1952 yılı içinde sağlık merkezi binasının tamamlanması planlanmasına rağmen (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 2, 12, 23.1.1952: 280) müteahhidi çimentoyu iklim şartları dolayısıyla zamanında tedarik edemediği için bitirememiş ve teslimi yapılamamıştı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 2, 12, 23.1.1952: 281). Mecburi hizmet kanununun çıkmasıyla sağlık merkezinin mevcudu 30, 40 yatağa kadar çıkartılacak, operatör ve ebe kadrosu da tamamlanacaktı. (Vatan, 5 Kasım 1952: 5). Van'da ise 1952 yılında toplam 55 yataklı üç hastane vardı (İstatistik Yıllığı 1953, 21: 185).

Devletin sağlık alanındaki yatırımları küçük fakat adım adım ilerliyordu. 1953 yılında özel idare işleri için ayrılan 151.700 liranın 2.740 lirası yani bütçenin % 1,8'i sağlık işleri için pay edildi (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 3, 20, 16.2.1953: 336). Hakkari Belediyesinin 23.976 liralık gelirinin 1.689 lirası, Beytüşşebap Belediyesinin; 28.835 liralık gelirinin 150 lirası, Şemdinli Belediyesinin; 4.270 liralık gelirinin 340 lirası, Yüksekova

Belediyesinin; 12.250 liralık gelirinin 1.728 lirası sağlık işlerine ayrıldı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 3, 20, 16.2.1953: 340).

Hakkari merkezde 10 Kasım 1955 tarihinde inşası tamamlanarak açılan şehir hastanesi hasta yatırmak hariç poliklinik yapan 10 yataklı bir sağlık merkezi olarak açıldı (Hakkâri, 5 Şubat 1962: 1). Daha sonra valinin ve sağlık merkezi çalışanlarının gayretleriyle yatak sayısı 20'ye çıkartıldı (Hakkâri, 5 Şubat 1962: 1; İstatistik Yıllığı 1959: 121).

Sağlık merkezinde oksijen çadırı, röntgen cihazı, ameliyat lambası hariç hemen hemen bütün aletler mevcuttu. Sağlık merkezinde 2 tabip, 2 gezici sağlık memuru, 2 hastabakıcı, 1 ambar memuru, 1 aşçı ve 1 şoför vardı (Hakkâri, 5 Şubat 1962: 1). 1962 Mayıs ayında Hakkari sağlık merkezinde çalışmak üzere 2 ebe tayin edildi (Hakkâri, 28 Mayıs 1962: 1; İstatistik Yıllığı 1960-1962: 128).

Sağlık merkezinde hariciye mütehassısı bulunmadığı için büyük ve önemli ameliyatlar yapılamıyordu. Yalnızca bir hekimin yapabileceği apse açma, acil vakalarda ilk yardım, dikiş atma (ters dönme hariç) doğum işleri, ufak ameliyatlar yapılabilmekteydi (Hakkâri, 5 Şubat 1962: 1).

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Hastane ve Muayene Durumu

Yıllar	Hastaneler						Şahıslara Ait Eczaneler
	Sayı	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler			Röntgen ve Tahlil	
			Ayakta	Yatakta	Toplam		
1936	1	5	256	8	264	-	-
1937	1	5	1.483	-	1.483	-	-
1938	1	5	1.175	-	1.175	-	-
1951	-	-	-	-	-	3.681	2
1952	1	10	-	-	-	-	-
1953	1	10	-	-	-	-	-
1954	1	10	287	-	287	-	-
1955	1	10	602	-	602	-	-

Yıllar	Hastaneler					Röntgen ve Tahlil	Şahıslara Ait Eczaneler
	Sayı	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler				
			Ayakta	Yatakta	Toplam		
1956	2	20	586	-	586	-	-
1957	2	20	270	-	270	-	-
1958	2	20	416	-	416	-	-
1959	2	20	56	-	56	-	-
1960	2	20	263	-	263	-	-
1961	2	20	949	26	975	-	-
1962	2	30	884	143	1.027	-	-

Kaynak: (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 361; İstatistik Yıllığı 1959: 121; İstatistik Yıllığı 1960-1962: 119)

Tablo 5'e göre, Yüksekova'da Kızılay tarafından yapıлып Sağlık Bakanlığı'na devredilen 10 yataklı sağlık merkezinin açılmasıyla 1956 yılında hastane sayısının 2'ye çıkarak yatak sayısının 20 olduğu görülmektedir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 2, 5, 17.11.1958: 116; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 1, 4, 23.6.1958: 615). 1936-1938 yılları arasında bakılan hasta sayısı 1950'li yıllar ve sonrasında bakılan hasta sayısından fazladır. 1936 yılından 1961 yılına kadar yeterli sayıda doktor, hemşire ve tıbbi cihaz ve aletlerinin bulunmaması nedeniyle yatakta tedavi edilen hasta bulunmamaktadır. Röntgen ve tahlile 1951 yılı hariç hiçbir yılda rastlanmamaktadır.

Tablo 6. Yıllar İtibariyle Hakkari'de Doktor Durumu

Yıllar	İhtisash (Uzman)		İhtisassız (Pratisyen)	
	Asker	Sivil	Asker	Sivil
1951	-	-	-	3
1952	-	-	5	5
1953	5	-	-	5
1954	-	-	-	6

Yıllar	İhtisaslı (Uzman)		İhtisassız (Pratisyen)	
	Asker	Sivil	Asker	Sivil
1955	-	-	-	5
1956	-	-	-	5
1957	-	-	-	4
1958	-	-	-	5
1959	-	-	-	7
1960	-	-	-	11
1961	-	-	-	5
1962	-	-	-	5

Kaynak: (İstatistik Yıllığı 1951: 19: 150; İstatistik Yıllığı 1952, 20: 206; İstatistik Yıllığı 1959: 129; İstatistik Yıllığı 1960-1962: 127)

Tablo 6'ya göre, Hakkari'de ilk ihtisaslı doktor 1953 yılında görev yapan askeri doktordu (İstatistik Yıllığı 1960-1962: 127). Onun haricinde Hakkari'de ihtisassız pratisyen doktorlar görev yaptı (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 3, 20, 21.2.1953: 631). Diş doktoru ise Hakkari'de hiç olmadı (İstatistik Yıllığı 1960-1962: 127).

Tablo 7. Yıllar İtibariyle Sağlık Çalışanları Durumu

Yıllar	Ebeler ve Sağlık Memurları	
	Ebeler	Sağlık Memurları
1951	-	7
1952	-	3
1953	1	4
1954	1	3
1955	-	4
1956	-	6
1957	-	7
1958	1	6

Yıllar	Ebeler ve Sağlık Memurları	
	Ebeler	Sağlık Memurları
1959	1	5
1960	1	7
1961	1	8
1962	1	7

Kaynak: (İstatistik Yıllığı 1951, 19: 150; İstatistik Yıllığı 1952, 20: 206; İstatistik Yıllığı 1959: 132; İstatistik Yıllığı 1960-1962: 128)

Tablo 7'ye göre, ebelerin bulunduğu yıllarda sadece 1 ebe görev yapıyordu. Sağlık memurlarının sayısı ebe sayısından fazladır. Sayısı az da olsa çalışan ebe ise Hakkari merkezde görev yapıyordu. Köylerde doğru düzgün ebe bulmak çok zordu. Bunun önüne geçmek için Sağlık Vekaletince (Sağlık Bakanlığınca) köy ebeleri tesis edildi (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, X, 1, 5, 25.2.1955: 757). Hemşire ise sadece 1956 ve 1960 yılında 1 tane vardı (İstatistik Yıllığı 1960-1962: 127; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi XI, 3, 11, 12.2.1960: 681).

Hakkari'de sadece 1951 yılında bir tane eczane vardı. Ne 1950 yılı öncesinde (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VIII, 2, 8, 26.12.1947: 250; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, VII, 3, 20, 26.12.1945: 448) ne de 1952-1962 yılları arasında kimyager ve eczacı mevcut değildi (İstatistik Yıllığı 1959: 130; İstatistik Yıllığı 1960-1962: 126; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XI, 3, 12, 19.2.1960: 323; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, IX, 1, 6, 18.4.1951: 218).

Sağlık alanındaki ufacak gelişmeler bile halkın mutlu olmasına yetiyordu. Hakkari merkezde 1961 yılında Hükümet Tabibi Orhan Gülerman'ın katkılarıyla bir ecza dolabının açılması halkı çok mutlu etmişti (Hakkâri, 21 Nisan 1961: 1; T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 3, 21.11.1960: 6).

11 Ağustos 1962 tarihinde Hakkari vilayetine gelen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu'na Sağlık Merkezi Baştabibi Dr. Tacettin Azak Hakkari vilayetinin sağlık sorunlarını dile getirdi. Sağlık Bakanından, sağlık merkezine bir operatörün, boş bulunan 3 kazaya doktor tayin

edilmesini, sağlık merkezi için bir ambulans tahsis edilmesini, sağlık merkezinin onarılması için 4.364 liranın verilmesini, Verem Savaş Derneğinin kurulmasını, Verem Savaş Dispanserinin yapılmasını, bir röntgen cihazının verilmesini, 35 voltluk jeneratörün tahsis edilmesini, Beytüşşebap ve Şemdinli sağlık merkezlerinin drenajlandırılmasını istemişti (Hakkâri, 13 Ağustos 1962: 1)

SONUÇ

Hakkari'nin sağlık sorunları yaşamasının en büyük sebebi yollarının olmaması ve dolayısıyla gelişimini sağlayamamasıdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ağır ekonomik bunalımlar yaşaması, eğitilmiş sağlık kadrolarının yetersizliği Tek Parti döneminde Hakkari'yi sağlık sorunlarını en çok yaşayan il konumuna getirmiştir. Her ne kadar Demokrat Parti döneminde sağlık alanında iyileştirici hamleler yapılsa da bu çabalar tam anlamıyla bir sağlık teşkilatlanmasının kurulmasına yetecek büyüklükte olmamıştır. Salgın hastalıklar ve tedavide kullanılacak aşuların yeterli miktarda olmaması insanların ölümüne veya sakat kalmasına neden olmuştur. Halk sağlık sorunları ile baş edebilmek için ya alternatif tıptan faydalanmış ya da bu konuda uzmanlık yapmış yaşlı ve maharetli hekimlere başvurmuştur. Kullanılan yöntemler çoğu zaman ilkel olduğu için özellikle kadınlar doğum esnasında bebekleriyle beraber ölmüşlerdir. Günümüzde ise halen Hakkari, doktorların ve sağlık çalışanlarının gelmek istemediği bir kent durumundadır. Halk ise özellikle ağır ve komplikasyonlu hastalıklarında il dışında başka gelişmiş illerde sağlık arama mecburiyetinde kalmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aydın Olayları. (1950, Mayıs). İller ve Belediyeler Dergisi, 56. s. 69.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1946, Aralık). Aydın Tarihi, 157, s. 145.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1949, Nisan). Aydın Tarihi, 185, s. 85.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1950, Mayıs). Aydın Tarihi, 198, s. 41.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1950, Kasım). Aydın Tarihi, 204, s. 42.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1950, Aralık). Aydın Tarihi, 198, s. 41.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1951, Ocak). Aydın Tarihi, 206, s. 49.
Aydın Politik ve Ekonomik Olayları. (1951, Nisan). Aydın Tarihi, 209, s. 65.

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 28, Dosya No: 35, Sıra No: 17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 35, Dosya No: 26, Sıra No: 4.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 59, Dosya No: 34, Sıra No: 19.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 61, Dosya No: 1, Sıra No: 14.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 10 0 0, Kutu No: 69, Dosya No: 454, Sıra No: 17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 102, Dosya: 7, Sıra No: 3.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 103, Dosya: 15, Sıra No: 8.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 658, Dosya No: 195, Sıra No: 1.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. Fon No: 490 1 0 0, Kutu No: 998, Dosya No: 856, Sıra No: 1.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. (1962, 7 Şubat). Dönem: I, Toplantı: 1, Cilt: 2.
- Davet. (1962, 16 Temmuz). Hakkâri. s. 1.
- Doğu'da Cüzam Yaygın Halde. (1962, 20 Aralık). Van Ekspres. s. 1.
- Ebesizlik. (1961, 8 Aralık). Hakkâri. s. 1.
- Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. (1939). İstanbul: Cumhuriyet, s. 361.
- Güriz, A., Ersöz, G. (1971). Türkiye'de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 13-40.
- Heckman, L. Y. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. İstanbul: İletişim.
- Hükümet Tabibi İstifa Etti. (1961, 14 Ağustos). Hakkâri. s. 1.
- İhtisas Müddetinin Artması İstenmiyor. (1952, 5 Kasım). Vatan. s. 5.
- İzbirdir, R. (1951). *Cilo Dağı ve Hakkâri İle Van Gölü Çevresinde Coğrafya Araştırmaları*. İstanbul: Anıl.

- Köy Envanter Etüdlerine Göre Hakkari. (1969). Ankara: Gürsoy.
- Mayewski, G. (1914). *Van, Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*. İstanbul: Askeriye.
- Özsarı, H., Varlık, M. Sağlık Hizmetlerinin Cumhuriyet Dönemindeki Gelişimi ve Sağlıkta Yeniden Yapılanma. *Cumhuriyet III*.
- Pehlivanlı, H. Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Cumhuriyet I*.
- Sağlık Merkezimiz Halkın Hizmetine Açıldı. (1962, 5 Şubat). Hakkâri. s. 1.
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu Cumartesi Günü Şehrimizi Şerefliendirdi. (1962, 13 Ağustos). Hakkâri. s. 1.
- Şehrimizde Bir Ecza Dolabı Daha Açılıyor. (1961, 21 Nisan). Hakkâri. s. 1.
- Şehrimize Tayin Edilen İki Ebe Geldi. (1962, 28 Mayıs). Hakkâri. s. 1.
- Şemdinli'de Tifo Salgını. (1962, 9 Şubat). Hakkâri. s. 1.
- Ünver, S. (1937, Aralık). Cilt Hastalıkları. Halk Bilgisi Haberleri, 74, s. 26.
- Ünver, S. (1938, Ocak). Cilt Hastalıkları. Halk Bilgisi Haberleri, 75, s. 59.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1947, 26 Aralık). Dönem: VIII, Toplantı: 2, Cilt: 8.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1949, 9 Mayıs). Dönem: VIII, Toplantı: 3, Cilt: 19.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1950, 21 Şubat). Dönem: VIII, Toplantı: 4, Cilt: 24.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1950, 23 Şubat). Dönem: VIII, Toplantı: 4, Cilt: 24.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1950, 13 Kasım). Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 2.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1951, 15 Ocak). Dönem: IX, Oturum: 1, Cilt: 4.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1951, 17 Ocak). Dönem: IX, Oturum: 1, Cilt: 4.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1951, 26 Şubat). Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 5.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1951, 18 Nisan). Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 6.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1952, 23 Ocak). Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 12.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1952, 16 Mayıs). Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 15.

- T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (1953, 16 Şubat). Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 20.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1942, 4 Mayıs). Devre: VI, İçtima: 3, Cilt: 25.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1955, 25 Şubat). Devre: X, İçtima: 1, Cilt: 5.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1957, 20 Şubat). Devre: X, İçtima: 3, Cilt: 17.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1958, 10 Ocak). Devre: XI, İçtima: 1, Cilt: 1.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1958, 27 Şubat). Devre: XI, İçtima: 1, Cilt: 2.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1958, 23 Haziran). Devre: XI, İçtima: 1, Cilt: 4.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1958, 17 Kasım). Devre: XI, İçtima: 2, Cilt: 5.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1959, 23 Aralık). Devre: XI, İçtima: 3, Cilt: 10, S. Sayısı: 9.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1960, 12 Şubat). Devre: XI, İçtima: 3, Cilt: 11.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1960, 19 Şubat). Devre: XI, İçtima: 3, Cilt: 12.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1960, 26 Şubat). Devre: XI, İçtima: 3, Cilt: 12.
- T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı. (1960, 21 Kasım). Cilt: 3.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1951, Cilt: 19.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1952, Cilt: 20.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1953, Cilt: 21, s. 185.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1959. s. 121.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. İstatistik Yıllığı 1960-1962. s. 128.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). 28 Teşrinievel 1927 Umumi Nüfus Tahriri.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1950). 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, I.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1961). 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt: 67.
- T.C. Resmi Gazete. (1936, 16 Mayıs). s. 6449.
- Tezcan, M. (1969). Memleketimizde Köy Yaşantısının Bazı Toplumsal Sorunları ve Çözüm Yolları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 125-153.
- Zaruri İhtiyaç. (1962, 16 Mart). Hakkari. s. 1.